

ГЛАСНИК 31

српског археолошког друштва 2015

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 31

2015

Београд Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Дејан Радичевић

Редакциони одбор: Драгана Антоновић, Гордана Јеремић, Наташа Миладиновић-Радмиливић, Ђорђе Јанковић, Војислав Ђорђевић (секретар), Андреј Обломски (Москва), Анастасиос Антонaras (Солун), Роберт Вејлон (Ан Арбор)

За издавача: Адам Црнобрња

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд

Лектура и коректура: Александра Шуловић

Лектура текста на енглеском: Драган Марјановић

Прелом: Кристијан Релић

Штампа: Colorgrafx, Београд

ISSN 0352-5678

УДК 902/904

JOURNAL OF SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Dejan Radičević

Editorial board: Dragana Antonović, Gordana Jeremić, Nataša Miladinović-Radmilović, Đorđe Janković, Vojislav Đorđević (sekretar), Andrey Oblomsky (Moscow), Anastassios Antonaras (Thessaloniki), Robert Whallon (Ann Arbor)

Publisher's representative: Adam Crnobrnja

Journal of Serbian Archaeological Society is a peer-reviewed periodical published annually by: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia

Proof reading: Aleksandra Šulović

Proof reading (english text): Dragan Marjanović

Layout: Kristijan Relić

Printed by: Colorgrafx, Belgrade

САДРЖАЈ CONTENTS

ИСТРАЖИВАЧКИ РАДОВИ И РАСПРАВЕ RESEARCH PAPERS AND TREATISES

С. Плавшић: Анализа просторне дистрибуције горелих артефаката и зона горења у слоју 3 Велике Баланице	7
S. Plavšić: Spatial Distribution Analysis of Burnt Artifacts and Combustion Areas in Layer 3 of Velika Balanica Cave	36
V. Dimić: Traseological Markers on Ground Stone Cutting – Implements from Lađarište Site near Vrnjačka Banja	39
В. Димић: Трасеолошки маркери на глачаном каменом оруђу са сечицом са локалитета Лађариште код Врњачке Бање	73
А. М. Обломский: Археологическая культура Сарматов–Лимигантов, взгляд с востока	75
А. М. Обломски: Археолошка култура Сармата–Лимиганата, поглед с истока	114
С. Оџа, А. Комша: On a Grave Discovered in Pecica–Hăblău (Monastery of Ahtum) (Arad County)	143
С. Оџа, А. Комша: О гробу откривеном на локалитету Пећка–Хаблау (Ахтумов манастир) (округ Арад)	153

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА EXCAVATIONS AND SURVEYS

Д. Михаиловић, Ј. Боровић Димић, В. Димић, И. Кајтез, Н. Гавриловић, Е. Хефтер: Рекогносцирања налазишта из горњег и средњег палеолита на североисточним обронцима Гоча	165
D. Mihailović, J. Borović Dimić, V. Dimić, I. Kajtez, N. Gavrilović, E. Heffter: Surveying Lower and Middle Palaeolithic Sites on the Northeastern Slopes of Goč Mountain	180

С. Фидановски, Е. Зечевић: Два средњовековна гробља у Ритопеку код Београда	187
S. Fidanovski, E. Zečević: Two Medieval Graveyards in Ritopek near Belgrade	216
С. Трифуновић: Полузеमुница предтурског доба из Банатског Карловца	221
S. Trifunović: The Semi-Dugout House from Pre-Ottoman Period in Banatski Karlovac	227
Д. Радичевић, В. Миливојевић, Д. Црнчевић: Ђурине ћелије на Руднику: прелиминарни резултати археолошких истраживања у 2014. и 2015. години	233
D. Radičević, V. Milivojević, D. Crnčević: Đurine ćelije at the Rudnik Mountain: Preliminary Results of Archaeological Research in 2014 and 2015 ...	254

ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

В. Филиповић: Прилог познавању бронзаних стрела на централном Балкану током периода Вг С–На А	257
V. Filipović: Contribution to the Study of the Bronze Arrows on the Central Balkan Territory during Br C–Na A Periods	267
М. Лазић, М. Ружић: Оловна икона подунавских коњаника из Сувог Села код Дебрца – касноантичка светиња или... ..	271
M. Lazić, M. Ružić: The Lead Icon of Danubian Horsemen from Suvo Selo near Debrc – A Late Roman Cult Object or... ..	279
М. Радишић: Касноантички и рановизантијски случајни налази са локалитета Градац–Грбавче у околини Сврљига	285
M. Radišić: Late Antique and Early Byzantine Chance Finds from the Site of Gradac–Grbavče in the vicinity of Svrlijig	299

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИЛОЗИ MULTIDISCIPLINARY CONTRIBUTIONS

И. Кајтез: Приступ локализовању палеолитских налазишта на отвореном комбиновањем топографских и геолошких података путем ГИС-а на примеру долине Западне Мораве	303
---	-----

I. Kajtez: An Approach towards Identifying Palaeolithic Open-air Sites by combining Topographic and Geological Data in GIS: Case Study of Zapadna Morava Valley	318
---	-----

СЕСИЈА „УПОТРЕБА И ЗНАЧЕЊЕ ТЕРМИНА У ПРАИСТОРИЈСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ. КАДА КАЖЕМ ____ МИСЛИМ НА ____”

SESSION “THE USAGE OF TERMINOLOGY IN PREHISTORIC ARCHAEOLOGY. WHEN I SAY ____ I MEAN ____”

Сесија „Употреба и значење термина у праисторијској археологији. Када кажем ____, мислим на ____” (The Usage of Terminology in Prehistoric Archaeology. When I Say ____, I Mean ____), одржана на XXXVIII скупштини и годишњем скупу Српског археолошког друштва 5. јуна 2015. године (Р. Балабан, М. Лопичић, Н. Ћосић)	319
Р. Балабан, М. Митровић, Н. Ћосић: Проблеми терминологије у праисторијској археологији	321
R. Balaban, M. Mitrović, N. Ćosić: Problems of Terminology in Prehistoric Archaeology	337
В. Живковић, М. Живковић: Енглеско-српски речник конзервације археолошке керамике	339
V. Živković, M. Živković: English-Serbian Dictionary of Conservation of Archaeological Ceramics	353
В. Богосављевић Петровић: Терминологија о камену и каменим артефактима у раним радовима Јована Жујовића	355
V. Bogosavljević Petrović: Stone Tools Terminology in the Early Works of Jovan Žujović	369
Ј. Шарић: Неодговарајућа употреба термина на примеру сировина за израду окресаних артефаката	371
J. Šarić: Inappropriate Usage of Terms in the Case of Characterization of Raw Material used for the Production of Chipped Stone Artifacts	377
В. Димић: О појединим терминолошким и интерпретативним проблемима у студијама глачаног и абразивног каменог оруђа	379

V. Dimić: About some Terminological and Interpretative Problems in Ground and Abrasive Stone Tools Studies	398
C. Витезовић: Основна терминологија у анализи праисторијских коштаних индустрија	399
S. Vitezović: Basic Terminology in Analysis of Prehistoric Bone Industries	409

ПРИКАЗИ REVIEWS

10th Meeting of the Worked Bone Research Group of the ICAZ (International Council of ArchaeoZoology) Београд, 25–30. август 2014. (Д. Антоновић)	413
Katherine Szabó, Catherine Dupont, Vesna Dimitrijević, Luis Gómez Gasté-lum, Nathalie Serrand (eds.), <i>Archaeomalacology: Shells in the Archaeological Record</i> . BAR International Series 2666. (Oxford, Archaeopress, 2014, 256 pp, ISBN 978-1-4073-1308-5) (С. Витезовић)	417
Monica Mărgărit, Gaëlle le Dosseur, Aline Averbouh (eds.), <i>An overview of the exploitation of hard animal materials during the Neolithic and Chalcolithic. O privire asupra exploataării materiilor dure animale de-a lungul neoliticului și calcoliticului: proceedings of the GDRE Prehistos Work-Session: Târgoviște, 5-9 november 2013</i> . (Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2014, 328 pp, ISBN 978-606-537-256-6) (С. Витезовић)	419

IN MEMORIAM

Борислав Јовановић (1930–2015) (Р. Васић)	421
Академик Борислав Јовановић – великан светске археометалургије (М. Радивојевић)	424
Војислав Трбуховић – Тибуло (1930–2015) (М. Ц. Церовић)	431

РЕКОГНОСЦИРАЊА НАЛАЗИШТА ИЗ ДОЊЕГ И СРЕДЊЕГ ПАЛЕЛОЛИТА НА СЕВЕРОИСТОЧНИМ ОБРОНЦИМА ГОЧА¹

Душан Михаиловић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет,

Одељење за археологију

Јелена Боровић Димић

Завичајни музеј – Замак културе,

Културни центар у Врњачкој Бањи

Видан Димић, Ирина Кајтез, Никола Гавриловић

Београд

Ерик Хефтер

Универзитет Аризона, Тусон

e-mail: dmihailo@f.bg.ac.rs	Прегледни рад
Примљено: 30. 11. 2015.	УДК: 903.4"632"(497.11)
Прихваћено: 25. 12. 2015.	902.2(497.11)"2015"

Апстракт: Приликом рекогносцирања палеолитских налазишта на отвореном простору на североисточним обронцима Гоча, евидентирано је неколико локалитета из овог периода. Локалитети су констатовани на обронцима узвишења на којима се јављају примарна лежишта рожнаца, на терасама у сливу Попинске реке, и на другој плеистоценској тераси (t2) Западне Мораве. На основу заступљености карактеристичних производа окресивања и типова оруђа, установљено је да налазишта у близини лежишта сировина и околине Дубља садрже остатке из доњег, а можда и средњег палеолита, док налазишта у Руђинцима вероватно припадају средњем палеолиту. Заступљеност бифацијалних елемената и секача типа „cleaver” наговештава могућност да се на овом подручју јављају и ашелска налазишта, али ће та претпоставка моћи да буде потврђена тек када типични ашелски бифаси буду нађени у сигурном стратиграфском контексту.

Кључне речи: Западна Морава, палеолит, налазишта на отвореном простору, плеистоценске терасе, литички артефакти

¹ Рад је резултат пројекта „Културне промене и популациона кретања у палеолиту и мезолиту централног Балкана” (ОИ 177023), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Теренска истраживања су финансирани Ерик Хефтер са Универзитета Аризона, Народни музеј у Краљеву и Културни центар Врњачка Бања.

Увод

Налазишта из најранијих фаза палеолита недовољно су позната у југоисточној Европи. Остаци из доњег плеистоцена познати су само из пећина (Козарника), налаза из раног средњег плеистоцена готово да и нема, док су артефакти из касног средњег плеистоцена потврђени на неколико налазишта у Румунији (Деалул Гуран), Србији (Велика и Мала Баланица) и Грчкој (Родија, Маратуза, Кокинопилос) (Doboş 2008; Sirakov et al. 2010; Tourloukis 2010; Mihailović 2014; Panagoroulou et al. 2015). Разлог томе лежи у чињеници да су досадашња истраживања била углавном фокусирана на пећине те да велики делови Балкана нимало нису истражени. Све то је битно отежало увид у материјалну културу и начин живота раних хоминина, и потпуно онемогућило реконструкцију демографских кретања у овом периоду.

До помака је дошло пре неколико година, након открића читавог низа налазишта из доњег и средњег палеолита у Чачанско–краљевачкој котлини (Михаиловић, Богосављевић–Петровић 2009; Mihailović et al. 2014). Већ након почетних рекогносцирања, постало је јасно да је долина Западне Мораве била интензивно насељена у најранијим фазама палеолита (Mihailović et al. 2011; 2014) и да се налазишта из овог периода могу очекивати на читавом подручју централне Србије. Након објављивања прелиминарних резултата рекогносцирања, објављено је неколико студија о могућностима лоцирања палеолитских налазишта како у долини Западне Мораве (Кајтез, у штампи), тако и на ширем подручју Шумадије и Поморавља (Hefter 2014).

Рекогносцирања у долини Западне Мораве обављена су у марту и новембру 2015. године, а реализована су у сарадњи Филозофског факултета у Београду са Универзитетом Аризона у Тусону, уз учешће стручњака из Народног музеја у Краљеву и Завичајног музеја – Замка културе, Културног центра Врњачке Бање.² Том приликом су на североисточним обронцима Гоча констатовани артефакти који сведоче о самим почецима насељавања раних хоминина у доњем делу слива Западне Мораве. У овом прилогу ћемо представити резултате рекогносцирања и њихов значај за сагледавање опште слике о насељавању југоисточне Европе у доњем и средњем палеолиту.

² У рекогносцирањима су учествовали Душан Михаиловић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), Ерик Хефтер (Универзитет Аризона у Тусону, САД), Предраг Радовић (Народни музеј у Краљеву), Јелена Боровић Димић (Завичајни музеј – Замка културе, Културни центар у Врњачкој Бањи) и студенти мастер и докторских студија на Филозофском факултету Универзитета у Београду: Никола Гавриловић, Видан Димић, Софија Драгосавац, Ирина Кајтез и Сенка Плавшић.

Географски положај и геологија истраживаног подручја

Подручје Врњачке Бање заузима горњи део доњег тока Западног Поморавља, од ушћа Ибра у Западну Мораву до Трстеничке сутеске на улазу у Крушевачку котлину. Котлина се на југу граничи са ниским побрђем Гоча, а на северу са обронцима Гледићких планина. На североисточним обронцима Гоча простиру се сливови Врњачке и Попинске реке (Миљковић, Ковачевић 2002; Ковачевић, Јеремић 2006).

Приликом истраживања тектонике терена, констатовано је да кроз врњачку територију, преко подручја с минералним водама, пролазе две велике тектонске дислокације Врњачка Бања – Плеш и Велуће – Врњачка Бања. Велућко-врњачка дислокација се пружа правцем северозапад–југоисток и представља сложен раседни систем од више каскадних раседа, који понегде дивергирају од главног дислокационог правца. Системи раседа ове две дислокације секу се у Врњачкој Бањи и стварају два раседа у зони Врњачке и Липовачке реке и попречни расед „Слатина–Језеро–Снежник”, означених изворима минералних и термоминералних вода (Боровић–Димић 2001; Elaborat o rezervama mineralnih i termomineralnih voda 1986; Милојевић et al. 1974).

Геолошку подлогу граде стене различите старости. Палеозојске стене су заступљене кроз комплекс лискуновитих шкриљаца и калкшиста и комплекс серпентинита, силификованих стена и габрова (Боровић–Димић 2005). Међу мезозојским творевинама се истичу масе серпентинита, чији састав чине кречњаци, доломити, дијабаз-рожначка формација, габрови, дијабази, долерити, спилити, мелафири, перидотити и флиш. Терцијарни седименти и друге стене представљене су дацитско-андезитским туфовима, андезитима, порфиритима, кератофиритима, гранодиоритима, конгломератима, пешчарима, андезит-рожначком формацијом и језерским наслагама (Урошевић et al. 1966). Силификовани серпентинити са лежиштима рожнаца, опала и калцедона потврђени су на Црквеном брду, Гроту и брду Гаврановица код села Попина (Боровић–Димић 2005).

Доњомиоценска седиментно-вулканогена серија (M1?) широко је распрострањена на североисточним обронцима Гоча (Урошевић et al. 1966). На основу проучавања геолошког профила бушотине у потоку Црнобарац у Руђинцима (ВРУ–2), урађене 1988. године, испод слоја силификованог распаднутог материјала дебљине 11 м, јављају се распаднути силификовани бречоидни материјал и туфови до дубине од 33 м (Боровић–Димић 2001).

За разлику од Чачанско-краљевачке и Крушевачке котлине, у долини Западне Мораве код Врњачке Бање не јављају се остаци најстаријих тераса (t3, t4), изграђених претежно од песковито-шљунковитих наслага. Песковито-шљунковити седименти нижих тераса (t1, t2) заступљени су на десној обали реке (Урошевић et al. 1966), а опредељени су у крај средњег плеистоцена и горњи плеистоцен (Rakić 1977).

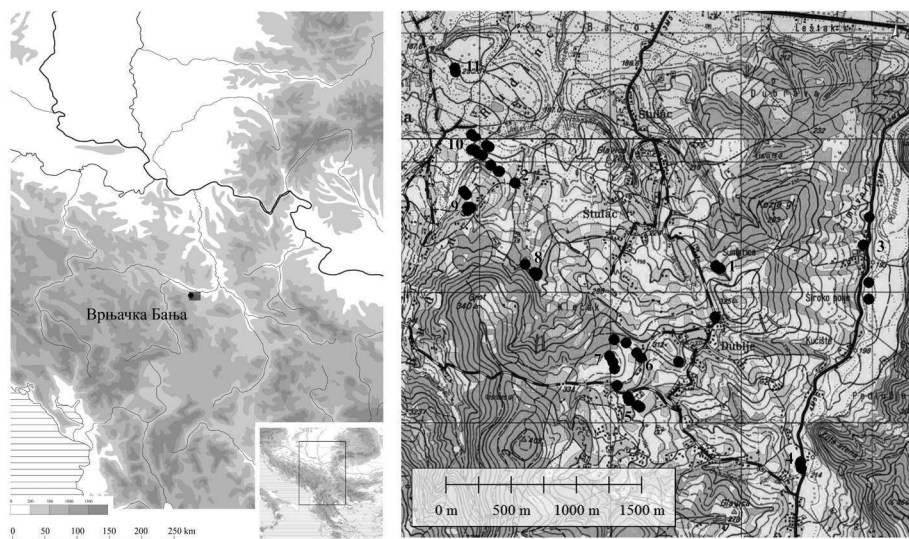
Методологија истраживања и дистрибуција налазишта

Овогодишња истраживања обухватила су географску целину омеђену Врњачком и Попинском реком: села Руђинци и Штулац (општина Врњачка Бања), која се протежу од равничарске моравске обреже до гочког побрђа, и села Дубље, Попина и Брезовица (општина Трстеник) у гочком побрђу. Попинска река повезује сва села осим Руђинаца.

Стратегија рекогносцирања смишљена је на основу нових сазнања о потенцијалним локацијама палеолитских налазишта у централној и јужној Србији. Истраживања у Чачанско-краљевачкој котлини су показала да се палеолитска налазишта јављају на вишим терасама, у близини минералних ресурса, док је прелиминарни обилазак планине Радан код Лесковца, где су такође нађени палеолитски артефакти,³ указао на могућност рекогносцирања у близини лежишта сировина хидротермалног порекла на читавом подручју Вардарске геотектонске зоне. Након увида у геолошку карту Врњци, на којој се јасно види дистрибуција плеистоценских тераса и распрострањеност седиментно-вулканогене серије, и увида у резултате рекогносцирања неолитских лежишта кремена (Боровић–Димић 2005; Bogosavljević–Petrović, Marković 2014), процењено је да би и на подручју Гоча такође могла да се очекују палеолитска налазишта.

Приликом рекогносцирања корита потока који су просекли депозите рожнаца, материјал је прикупљан селективно, да би се умањила могућност да у састав скупова уђу и природно изломљене стене, односно „геофакти” (Wisniewski et al. 2014). Концентрације налаза (*lithic scatters*) евидентиране су GPS-ом, а посебна пажња је посвећена профилима корита потока како би се видело да ли се испод хумуса јавља геолошки слој. Њиве у подножју

³ Палеолитске артефакте на Радану је 2014. године нашао Стефан Младеновић, студент археологије. Рекогносцирања вулканогеног комплекса Леце започета су 2015. године, у оквиру пројекта „Систематска археолошка истраживања пећинског комплекса Баланица у Сићеву и сондажно рекогносцирање палеолитских налазишта у Доњем Понишављу и Јужном Поморављу”.

Сл. 1. Дистрибуција палеолитских налазишта на подручју Гоча:

1 – Слатински поток, 2 – Штулац, њиве, 3 – Попинска река, 4 – Ушће потока Гвозденац, 5 – Чаир, 6 – Нишан, 7 – Кавеловица, 8 – Црнобарац, 9 – Руђинци, њиве С. Лазаревића и М. Кљајића, 10 – Руђинци, њива 1, 11 – Руђинци, њива 2

Fig. 1. The distribution of Palaeolithic sites in Goča area: 1 – Slatinski potok, 2 – Štulac, 3 – Popinska river, 4 – Gvozdenac, 5 – Čair, 6 – Nišan, 7 – Kavelovica, 8 – Crnobarac, 9 – Rudinci, fields of S. Lazarević and M. Kljajić, 10 – Rudinci, field 1, 11 – Rudinci, field 2

узвишења и на речним терасама обилажене су у редовима, на растојању од око 5 м, а групе налаза (у случају када је у кругу пречника 5 м нађено пет или више артефаката) евидентирани су посебно.

На овај начин, у пролећној и јесењој кампањи регистрована су четири лежишта, од која три представљају археолошка налазишта (Рудно брдо – Слатински поток, Грот–Црнобарац, Дубље–Нишан), док су на једном (брдо Гаврановица код села Попина)⁴ констатоване само сировине. У њивама је нађен већи број појединачних налаза и концентрација артефаката. Оне нису вођене као посебна налазишта, већ су обележаване нумерички, по редоследу обилажења, а касније су груписане у локалитете на основу дистрибуције налаза и географског и топографског положаја (сл. 1).

⁴ Податке о лежиштима сировина уступио нам је др Зоран Миладиновић са Рударско-геолошког факултета у Београду, на чему му захваљујемо.

Налазишта

Штулац – Рудно брдо

Слатински поток. Узвишење Рудно брдо се налази у атару Штулца, јужно од узвишења Козја глава, које раздваја слив Врњачке и Попинске реке. Брдо достиже висину од 325 м, а испресецано је јаругама и повременим водотоковима усеченим у геолошку подлогу која припада седиментно-вулканогеној серији. У кориту Слатинског потока и на стази која води од правца Штулац–Дубље ка врху брда, констатована је велика количина сировинског материјала. Међу сировинама преовлађују плавичасти и сивкасти калцедони и опали и сивосмеђи рожнаци бољег и лошијег квалитета.

Приликом рекогносцирања која је 1997. године обавила Јелена Боровић Димић, нађени су следећи артефакти:

- а) Масивна алатка (108 x 92 x 35 мм), на једној ивици ретуширана парцијално бифацијалним ретушем, који се наставља инверзно ка горњем крају алатке (Т. I/1). На десној ивици се налази велико јамичасто удубљење. Одбитак прекрива дебео слој патине.
- б) Масиван одбитак (122 x 73 x 21 мм), који има форму бифаса са задебљалом базом. Доња страна је стањена са два удара, а на горњој негативи полазе од једне ивице док је друга благо назупчана (Т. II/1). Због лошег квалитета сировине, негативи се не виде добро, тако да је антропогени карактер налаза донекле дискутабилан, поготово ако се има у виду чињеница да је на том месту нађен и велики број природно изломљених одломака стена.
- в) Алатка типа секач (*cleaver*) са ретушираном сечицом (52 x 89 x 33 мм). Одбитак је вентрално стањен да би се исправила ивице алатке. За тај део алатке можемо рећи да је бифацијално ретуширан. Латерално се налази благо лучна, уздигнуто реширани радна ивица. Оруђе је израђено од смеђег рожнаца хетерогене структуре.

У јесен ове године у кориту потока прикупљене су сировине различитог састава (смеђи, црни, сиви рожнац). Нађено је неколико неправилних одбитака а констатовано је и једно велико трифацијално језгро. На основу опсервације профила потока, утврђено је да се испод хумизираниог земљишта јавља црвенкасти глиновити седимент.

У самом Штулцу, у њиви површине 20 x 60 м, која се налази на другој плеистоценској тераси (t₂), у пролећној кампањи је констатовано неколико артефаката који имају средњопалеолитске карактеристике. Приликом

рекогносцирања у новембру, међутим, на њивама у Штулцу нису нађени артефакти.

Дубље

Атар села Дубље делимично обухвата силификовану формацију Козје главе и Рудног брда; на југу је омеђен потоком Гвозденац, а на истоку Попинском реком. Долина Попинске реке не садржи плеистоценске терасе, али је рекогносцирана због близине лежишта рожнаца на Рудном брду и брду Гаврановица. На овом подручју регистровано је неколико локалитета.

Попинска река. У доњем току Попинске реке, у подножју Козје главе, прикупљен је мали број налаза. Неколико артефаката је нађено на њивама 19/1–3 на вишем терену (Зимовник), док је на њивама 20/1–2, ближе реци (Широко поље), констатовано неколико налаза. Од артефаката се издвајају: масивно трифацијално језгро или шиљак, лепезаста построшка са назупчаним дисталним крајем, атипичан њушкасти стругач на одбитку са дебелом платформом и фрагмент већег одбитка. Посебно је занимљиво трифацијално језгро или шиљак (97 x 47 x 44 мм), делимично заобљен и углачан услед абразије. Артефакт садржи трагове окресивања на све три стране.

Ушће потока Гвозденац. Обухвата њиве 20/3–5, а налази се на високој тераси изнад леве обале Попинске реке, близу ушћа потока Гвозденац. Терен има нешто већи нагиб у односу на реку, а налази су уједначено распоређени у свим њивама. Укупно су прикупљена 224 артефакта, а било би их сакупљено много више да на лицу места није прављена селекција.

Преовлађују налази од сивосмеђег рожнаца бољег или лошијег квалитета, а нађени су и артефакти од плавичастог калцедона и кварца. Артефакти су средње заобљени, а на неким комадима се јавља и патина. Нађена су два комада сировине окресана са оба краја, као и по једно преференцијално и центрипетално окресано језгро са делимично припремљеном платформом (Т. III/1, 2). Међу неретушираним артефактима најбројнији су масивни неправилни одбици са широком платформом, која заклапа туп угао у односу на вентралну страну. Нађено је неколико одбитака који имају левалоа морфологију, а констатовани су и дебели препарациони одбици ивичног типа (*debordant*), од којих су неки, судећи по траговима употребе, очигледно коришћени као ножеви са хрптом. Од алатки се јављају построшке и стругачи на неправилним, асиметричним (*déjeté*) а понекад и макролитским одбицима (Т. III/3, 4, 6) алатке на масивним одбицима са окресаним хрптом (Т. III/5) и назупчано и јамичасто оруђе.

Чаур. Локалитет се налази на десној обали Пецичког потока и обухвата четири њиве (18/7–10) на којима је укупно прикупљен 51 артефакт. Сировина је овде нешто другачија него на ушћу потока Гвозденац: јављају се сиви, црни, жућкасти и беж рожнац, као и рожнац из лежишта Гаврановица, а констатовани су и малобројни налази од плавичастог и смеђег калцедона и кварца. Неки комади су делимично патинирани. Констатовани су различити типови језгара: велико дволатформно језгро за сечива, дискоидно језгро мањих димензија, делимично припремљено преференцијално језгро, и центрипетално левалоа језгро (Т. IV/1). Преовлађују неправилни одбици, али се јављају и одбици са делимично припремљеном платформом (2 ком.) и дебели *débordant* одбици (Т. IV/2). Нађен је и један левалоа одбитак са фацетираном платформом. Од алатки се издвајају атипични стругачи и назупчани артефакти.

Кавеловица. Налази се на левој обали Пецичког потока, са јужне стране брда Нишан. Обухвата две: једну велику (18/4) и једну малу њиву (18/6), на којима је прикупљен укупно 91 артефакт. За ове њиве карактеристични су налази од беж и смеђег рожнаца, али су прикупљени и артефакти од других материјала. Има и патинираних артефаката. У материјалу је нађено неколико језгара, међу којима се издвајају једно дискоидно језгро и један фрагмент левалоа језгра, који је накнадно ретуширан. И овде међу алаткама преовлађују артефакти на неправилним одбицима, с тим што су нађена и два левалоа одбитка (IV/3, 4). Има, такође, и ножева са окресаним хрптом, од којих су неки ретуширани. Међу алаткама се јављају неправилни стругачи и построшке те назупчано оруђе. У њиви је прикупљено и неколико артефаката из позне праисторије: језгро за правилне ламеле и фрагмент сечива. Пошто керамика није нађена, не може се рећи ком периоду би могли да припадају.

Нишан. Локалитет се налази готово на врху узвишења, са његове источне стране. Обухвата њиве на којима су забележене позиције 18/1–3. На њему се јављају исте сировине као на Кавеловици, али има и одломака чија величина достиже готово метар, што указује на то да се у непосредној близини налази примарно лежиште. У материјалу се јавља и попински рожнац и кварц. Неки артефакти су изразито патинирани.

Поједини одбици имају макролитске димензије (већи су од 10 цм), а једно је окресано са обе стране и има форму неправилног бифаса (Т. V/1). Језгра на комадима сировине су нешто мања, а међу њима се јављају глобуларна језгра и језгра код којих су наизменично коришћене две површине од-

бијања (тзв. наизменична или *alternate*), а констатовано је и једно једноплатформно конично језгро. Алатке су израђене на неправилним одбицима, а потврђени су и латерално ретуширани одбици налик секачима типа *cleavers*.

Педесетак метара северно од њиве 18/6, у усеку пута који води кроз шуму, уочено је да се испод хумусног покривача јавља црвенкасти глиновити седимент у којем има сировинског материјала. У том слоју је нађен и стругач на малом одбитку, што указује на могућност да се на локалитету јавља геолошки слој.

Руђинци

Црнобарац. У кориту потока Црнобарац јавља се велика количина распаднутих нодула рожнаца, опала и калцедона углавном сиве, смеђе и жућкасте боје. Артефакти се јављају заједно са распаднутим материјалом, а нађени су на више места у кориту и у профилу потока. Локалитет се налази на 262–268 м надморске висине.

У Црнобарцу је још пролетос прикупљена већа количина артефаката, а нађени су, између осталог, и масивни латерално ретуширани одбици који подсећају на алатке типа *cleaver*, макролитски одбици са фацетираном платформом или без ње, масивни шиљци и пострушке, јамичасто оруђе (Т. II/2) и оруђе са ретушираним преломом (Т. II/3). Током новембарске кампање такође су нађени артефакти, али у мањем броју, због неповољних услова рекогносцирања. Констатовано је и једно сечиво које би могло да потиче из познијег периода.

Руђинци – њиве. У Руђинцима, у њивама у власништву Столета Лазаревића и Милутина Кљајића нађени су дебели препарациони одбици и атипичне пострушке. Артефакти су, такође, прикупљени на обе стране потока Јошевика. На десној страни, у близини Доњег Пискавца, нађено је доста артефаката (32 ком.), а међу њима: једно центрипетално окресано језгро (IV/6), левалоа и *débordant* одбици, пострушке и назупчано оруђе (Т. IV/5). Са леве стране (8 ком.) потичу комади сировине, неправилни одбици и једно центрипетално језгро.

Технолошка варијабилност и културна припадност скупова

Након прегледа материјала, утврђено је да скупови артефаката са налазишта на подручју Врњачке Бање и Трстеника припадају доњем а можда и средњем палеолиту. Горњи палеолит није потврђен, док су артефакти

из познијих периода (сечива, ламеле, језгра за ламеле) констатовани на неколико локалитета (Црнобарац, Дубље–Кавеловица). За разлику од Чачанско-краљевачке котлине, налазишта на обронцима Гоча нису концентрисана на граници треће терасе (t3) и миоплиоценских седимената, већ на другој тераси (t2) и старијој подлози (седиментно-вулканогена серија) (табела 1). Постоји могућност да су се на простору вулканогене серије очували остаци речних тераса или палеоземљиште, док налази са површине друге терасе, по свему судећи, нису старији од краја средњег или почетка горњег плеистоцена, односно периода њеног формирања.

Налази са ушћа потока Гвозденац у Дубљу дефинитивно припадају доњем палеолиту. Артефакти су окресани са неправилних, наизменичних и центрипеталних језгара; а преовлађују алатке формиране на неправилним одбицима – стругачи, построшке и назупчано оруђе. Да скупови припадају средњем палеолиту, заступљеност стандардизованог оруђа и одбитака окресаних са дискоидних и левалоа језгара била би већа.

Скупови артефаката прикупљених у близини примарних лежишта рожнаца (Слатински поток, Црнобарац) на основу истих елемената могу се приписати доњем палеолиту. Њихов статус, међутим, треба додатно да се провери с обзиром на то да није нађено много артефакта, да је контекст налаза несигуран и да концентрације артефаката нису довољно просторно разграничене.

Артефакти са налазишта у Руђинцима, прикупљени на другој тераси (t2) и скупови из Кавеловице и Чаира у Дубљу садрже малобројне левалоа одбитке и артефакте окресане са припремљених језгара. То још увек не значи да припадају средњем палеолиту пошто се ти елементи јављају и раније. Осим тога, треба имати у виду да није искључено да артефакти са ових налазишта потичу из различитих периода. На неким налазиштима, а нарочито у Дубљу, налази средњопалеолитског типа имају мање наглашену патину и сјај од артефаката који би могли да припадају ранијем периоду, и обрнуто, најмање два артефакта из Руђинаца (центрипетално конично језгро и трансверзална построшка) има наглашенију патину од других налаза са те локације.

У погледу интегритета, скупове из Црнобарца и Слатинског потока треба раздвојити од материјала прикупљеног на њивама. Услови налаза на налазиштима у близини примарних лежишта, где се јављају и бројни псеудоартефакти, слични су онима на Кременцу код Ниша (Šarić 2011; 2013). Насупрот томе, скуп са Ушћа потока Гвозденац хомоген је и не садр-

село/топоним	налазиште	GPS бр.	надм.висина	геолошка формација	
Штулац - Рудно брдо	Слатински поток	14/1	296.93	Седиментно-вулканогена серија	
		14/2	290.06		
		14/3	296.66		
		14/4	279.43		
	Њива	608	205	t ₂	
Дубље	Попинска река	19/1	214.18	Флиш: алевролити глинци и пешчари	
		19/2	199.51		
		19/3	206.06	Алувијум	
		20/1	195.37		
		20/2	200.13		
	Ушће потока Гвозденац	20/3	220.72	Седиментно-вулканогена серија	
		20/4	222.63		
		20/5	217.16		
	Чаир	18/7	310.88		
		18/8	309.21		
		18/9	306.95		
		18/10	309.07		
	Кавеловица	18/4	338.78		
		18/6	338.41		
	Ниш ан	18/1	302.73		
18/2		324.22			
18/3		335.21			
Руђинци	Црнобарац	1	250.5		Седиментно-вулканогена серија
		2	258.53		
		3	263.3		
		4	268.67		
		5	262.04		
	Њиве С. Лазаревића и М. Кљајића	6/1	240		
		6/2	237.5		
		7/1	232.85		
		7/2	229.25		
	Њиве 1 и 2	8/1	211.27	t ₂	
		8/2	210.95		
		8/3	207.28		
		8/4	212.76		
8/5		211.62			
12/1		210.38			
	13/1	209.32			
	13/2	213.33			

Табела 1. Географска позиција налазишта и геолошки контекст
Table 1. The Geographical position of sites and geological context

жи распаднуте стене, па се у том погледу може упоредити са збиркама са налазишта Косовска коса и Влашка глава у Чачанско-краљевачкој котлини (Mihailović et al. 2014).

О културној припадности налазишта на Гочу може се расправљати само уз велике резерве. Неоспорно је, ипак, да артефакти са Ушћа потока Гвозденац, па и других налазишта на подручју Врњачке Бање и Трстеника, имају паралеле са налазима прикупљеним на доњопалеолитским налазиштима у средњој и источној Европи, где такође преовлађују артефакти окре-

сани елементарном техником и алатке (назупчано оруђе, пострушке и стругачи) на неправилним одбицима (Doronichev 2015). Технологија припреме језгара, односно *prepared core technology* или РСТ, на налазиштима на ушћу потока Гвозденац, јавља се у траговима (на другим гочким налазиштима далеко боље је заступљена) у југоисточној Европи и југозападној Азији пре више од милион година (White et al. 2011), али и знатно касније, све до краја средњег палеолита. Заступљена је и у тајасијену Блиског истока, у коме, као и на доњопалеолитским налазиштима у средњој Европи, преовлађује оруђе на неправилним одбицима (Copeland 2003).

Треба посебно истаћи да се у налазиштима на Гочу јављају и елементи карактеристични за ашелски технокомплекс, односно LCT (*large cutting tools*) индустрије (Sharon 2006), које, ако изузмемо појединачне налазе бифаса, нису са сигурношћу потврђене нигде у југоисточној Европи. На ту могућност је недавно указано приликом разматрања налазишта у Чачанско-краљевачкој котлини (Mihailović 2014), с тим што треба поменути да материјал из Црнобарца и Слатинског потока има више паралела са ашелским индустријама него налази из околине Чачка и Краљева. Иако типични бифаси и производи препарације бифаса нису нађени, констатовани су велики парцијално бифацијално окресани одбици, трифацијални и масивни шиљци, дебела сечива, па чак и секачи (*cleavers*). Алатке овог типа су заступљене у раном ашелу Блиског истока (Bar-Yosef 1994), док су у југоисточној Европи углавном налажене ван стратиграфског контекста. Изузетак представља само Кокинопилос у грчком Епиру, где су ашелски артефакти потврђени у јасно дефинисаном геолошком слоју, чија минимална старост износи 156–206 хиљада година (Tourloukis 2015).

Закључак

Рекогносцирања у доњем делу слива Западне Мораве потврдила су претпоставку да се на подручју Врњачке Бање и Трстеника јављају палеолитски налази. У том контексту, биће занимљиво да се види какви ће бити резултати рекогносцирања у околини Крушевца, где су већ прикупљени први палеолитски артефакти. Предвиђено је да се у наставку истраживања отворе сонде на локалитетима који највише обећавају, али и да се обаве геонаучна и палеогеографска испитивања, на основу којих би се стекао увид у стратиграфију и хронологију речних тераса и палеоеколошке особености региона у средњем и горњем плеистоцену.

Рекогносцирања на обронцима Гоча показала су да се налазишта из доњег и средњег палеолита јављају и на подручју где плеистоценске терасе нису превише развијене и да лежишта сировина хидротермалног порекла представљају један од главних индикатора присуства доњопалеолитских налазишта на отвореном простору.

Показало се, такође, да између налазишта у Чачанско-краљевачкој котлини и локалитета на Гочу постоје сличности, али и разлике. Сличност се огледа у заступљености језгара и одбитака добијених окресивањем центрипеталних, наизменично окресаних и преференцијалних (протолевалоа и левалоа) језгара и неиздиференцираног оруђа на неправилним одбицима. За разлику од Чачанско-краљевачке котлине, међутим, на подручју Гоча нису констатовани чопери, док су производи окресивања добијени применом Комбева технике присутни у веома малом броју.

Налази са Гоча наговештавају могућност да се у Западном Поморављу јављају ашелска налазишта, али ће та претпоставка моћи да буде потврђена када буду нађени типични ашелски бифаси, или када дијагностички типови артефаката буду констатовани *in situ*, у сигурном стратиграфском контексту. Тада ће моћи да се поведе расправа о културној регионализацији доњопалеолитских технокомплекса, што је једна од главних тема у проучавању доњег палеолита у југоисточној Европи и југозападној Азији.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bar–Yosef, Ofer.** 1994. The Lower Palaeolithic of the Near East. *Journal of World Prehistory* 8/3: 211–265.
- Bogosavljević-Petrović, Vera and Jelena Marković.** 2014. Raw material studies of West Central Serbia. *Journal of Lithic Studies* 1/1: 55–71.
- Боровић-Димић, Јелена.** 2001. *Вода у традицији и животу Врњачке Бање*. Врњачка Бања: Завичајни музеј – Замак културе, Културни центар.
- Боровић-Димић, Јелена.** 2005. *Трагови трајања – културно-историјско наслеђе Врњачке Бање*. Београд–Краљево: Министарство културе Републике Србије, Завод за заштиту споменика културе Краљево.
- Wisniewski, Andrzej, Janusz Badura, Tomasz Salamon and Jozef Lewandowski.** 2014. The alleged Early Palaeolithic artefacts are in reality geofacts: arevision of the site of Konczyce Wielkie 4 in the Moravian Gate, South Poland. *Journal of Archaeological Science* 52: 189–203.

- White, Mark, Nick Ashton and Beccy Scott.** 2011. The Emergence, Diversity and Significance of Mode 3 (Prepared Core) Technologies. In *The Ancient Human Occupation of Britain*, eds. Nick Ashton, Simon Lewis and Christopher Stringer, 33–65. Amsterdam: Elsevier.
- Doboş, Adrian.** 2008. The Lower Paleolithic of Romania: A Critical Review. *PaleoAnthropology* 2008: 218–233.
- Doronichev, Vladimir.** 2015. The Pre–Mousterian industrial complex in Europe between 400 and 300 ka: Interpreting its origin and spatiotemporal variability. *Quaternary International* xxx (2015). <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2015.05.063>
- Elaborat o rezervama mineralnih i termomineralnih voda Vrnjačke Banje.** 1986. Beograd, SOUR Geozavod, Institut za hidrogeološka i geološka istraživanja.
- Кајтез, Ирина,** у штампи. Приступ локализовању палеолитских налазишта на отвореном комбиновањем топографских и геолошких података путем ГИС-а на примеру долине Западне Мораве. *Гласник Српског археолошког друштва* 32.
- Ковачевић, Тамара и Ана Јеремић.** 2006. Попинска река – хидрогеографске карактеристике слива. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство* 35: 33–47.
- Милојевић, Никола, Будимир Филиповић, Надежда Димитријевић, Љубинко Натевић.** 1974. Хидрогеологија терена шире околине Врњачке Бање са посебним освртом на термоминералне воде. *Зборник радова Рударско-геолошког факултета* 16: 33–58.
- Миљковић, Љупче и Тамара Ковачевић.** 2002. Врњачка река – хидрогеографске карактеристике слива. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство* 32: 44–60.
- Mihailović, Dušan.** 2014. Investigations of Middle and Upper Palaeolithic in the Niš basin. In D. Mihailović ed. *Palaeolithic and Mesolithic research in the Central Balkans*, 108–120. Belgrade, Serbian Archaeological Society
- Михаиловић, Душан и Вера Богосављевић-Петровић.** 2009. Самаила – Влашка глава, палеолитско налазиште на отвореном простору. *Наша прошлост* 10: 21–44.
- Mihailović, Dušan, Stefan Milošević and Predrag Radović.** 2014. New data about the Lower and Middle Palaeolithic in the Western Morava valley. In ed. D. Mihailović, *Palaeolithic and Mesolithic Research in the Central Balkans*, 107–120. Belgrade, Serbian Archaeological Society
- Ненадовић, Лазар.** 1936. *Бање, морска и климатска места Југославије*, Београд, Државна штампарија Југославије
- Panagoropoulou, Eleni et al.** 2015. Marathousa 1: a new Middle Pleistocene archaeological site from Greece. *Antiquity* 343 (February 2015) <http://antiquity.ac.uk/projgall/panagoropoulou343>

Rakić, Miloš. 1977. *Geneza i stratigrafija kvartarnih sedimenata u slivu Južne i Zapadne Morave (sa kraćim osvrtom na prilike u Dakijskom i Panonskom basenu)*, Rasprave zavoda za geološka i geofizička istraživanja, rasprava XVIII, Beograd.

Sirakov, Nikolay et al. 2010. An ancient continuous human presence in the Balkans and the beginnings of human settlement in western Eurasia: a Lower Pleistocene example of the Lower Palaeolithic levels in Kozarnika cave (North-western Bulgaria). *Quaternary International* 223–224: 94–106.

Sharon, Goren. 2006. *Acheulian Large Flake Industries – Technology, Chronology, Distribution and Significance*. PhD dissertation, Hebrew University of Jerusalem

Šarić, Josip. 2011. Lower Paleolithic site Kremenac near the village Rujnik (Serbia). *Starinar* LXI: 7–22.

Šarić, Josip. 2013. *Kremenac, donjopaleolitsko nalazište*. Beograd: Arheološki institut

Tourloukis, Vangelis. 2010. *The Early and Middle Pleistocene Archaeological Record of Greece – current status and future prospects*. Leiden: Leiden University Press.

Tourloukis, Vangelis, Panagiotis Karkanis and Jakob Wallinga. 2015. Revisiting Kokkinopilos: Middle Pleistocene radiometric dates for stratified archaeological remains in Greece. *Journal of Archaeological Science* 57: 355–369.

Urošević, Milan, Zoran Pavlović, Miodrag Klisić, Tomislav Brković, Miodrag Malešević i Sreten Trifunović. 1973. *Tumač za list Vrnjci, K 34–18*. Osnovna geološka karta Jugoslavije 1:100000. Beograd: Zavod za geološka i geofizička istraživanja.

Heffter, Eric. 2014. The Prospects for Utilizing Pedology, Geology and Other Landscape Data for Locating Open Air Sites in Serbia. In *Palaeolithic and Mesolithic research in the Central Balkans*, ed. Dušan Mihailović, 49–57. Belgrade: Serbian Archaeological Society.

Copeland, Lorraine. 2003. The Tayacian of the Cordon Littoral, Ras Beirut (Lebanon) and its relations with other Tayacian sites in the Levant. *Paléorient* 29/2: 87–107.

Dušan Mihailović

University of Belgrade, Faculty of Philosophy,
Department of Archaeology

Jelena Borović-Dimić

Homeland Museum – The Castle of Culture,
Cultural Centre in Vrnjačka Banja

Vidan Dimić, Irina Kajtez, Nikola Gavrilović

Belgrade

Eric Heffter

The University of Arizona, Tucson

SURVEYING LOWER AND MIDDLE PALEOLITHIC SITES ON THE NORTHEASTERN SLOPES OF GOČ MOUNTAIN

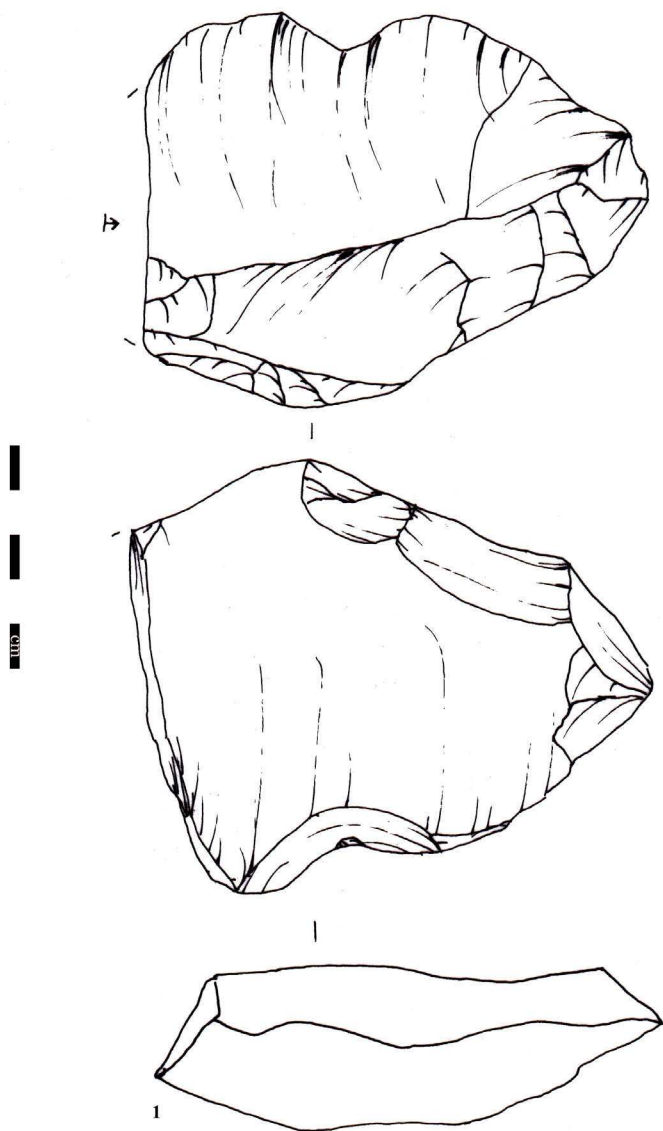
Key words: *Zapadna Morava, Palaeolithic,
open-air sites, Pleistocene terraces, lithic artifacts*

This paper describes several Palaeolithic open air sites found while surveying the northeastern slopes of Goč Mountain in Central Serbia. These sites were found in close proximity to primary deposits of flint, opal and chalcedony on the slopes of Rudno Brdo and Grot. These hills are located in an area of volcanic-sediments in the village of Dublje and on the second Pleistocene terrace (t2) of the Zapadna Morava River in the village of Ruđinci near Vrnjačka Banja.

Survey was conducted using transects with 5m spacing while artifact concentrations were recorded using a hand-held GPS unit. In order to reduce the possibility of collecting geofacts (Wisniewski et al. 2014), only materials clearly identifiable as artifacts were collected.

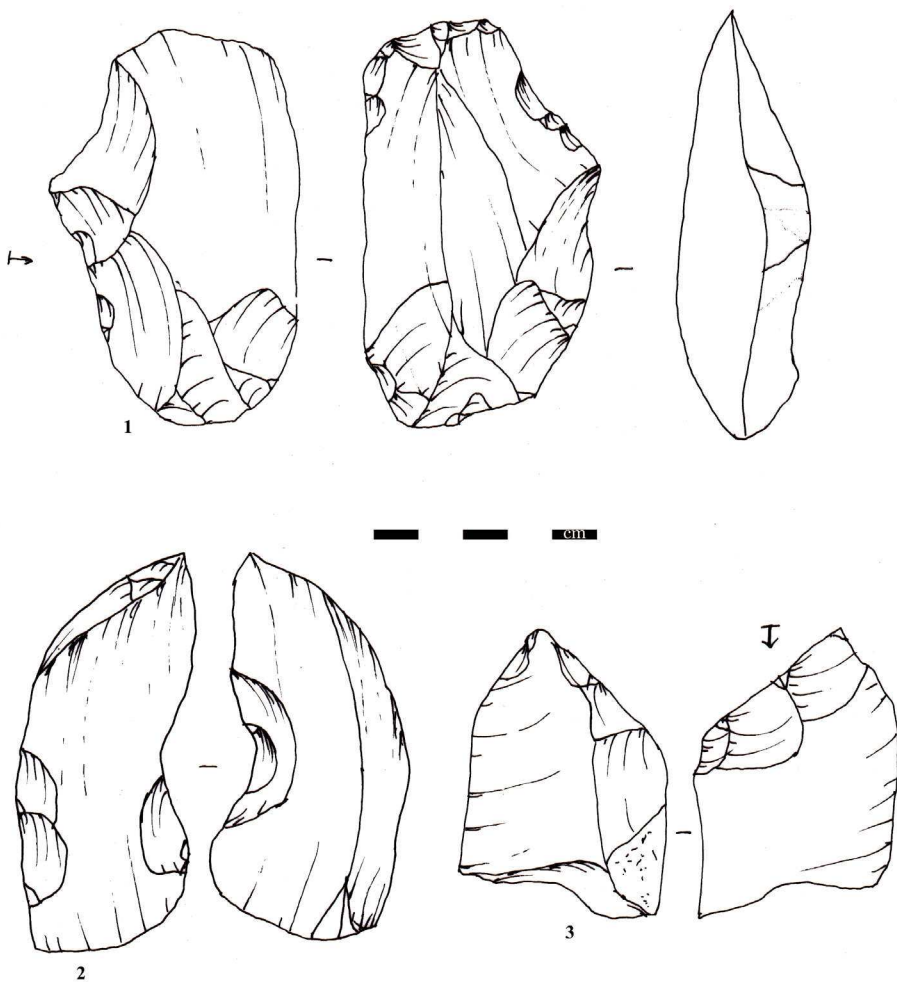
Artifacts from open air sites near the raw material deposits (Slatinski Potok, Crnobarac, Nišan) as well as from the village of Dublje (Gvozdenac), largely consisted of Lower Palaeolithic materials (unipolar, alternate and centripetal cores, scrapers and denticulate tools on irregular flakes), although some possible Middle Palaeolithic pieces were present. Slatinski Potok and Nišan had massive bifacially flaked artifacts, while artifacts from Slatinski Potok included one typical cleaver. On the other hand, Middle Palaeolithic artifacts are clearly present in Ruđinci.

While some of the material from the survey resembles Acheulean lithic technology, such hypotheses must be confirmed by finding these artifacts in open air sites with preserved stratigraphy.

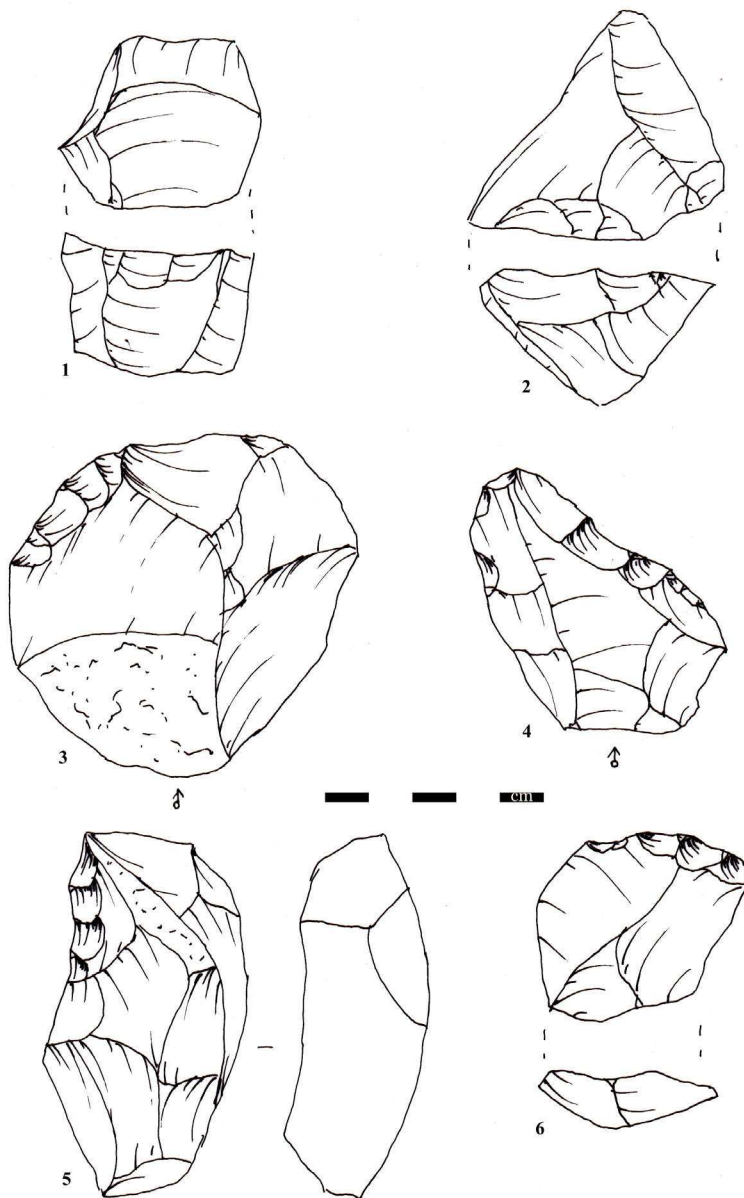
T. I Ретуширана алатка из Слатинског потока (1)

Pl. I Retouched tool from Slatinski potok

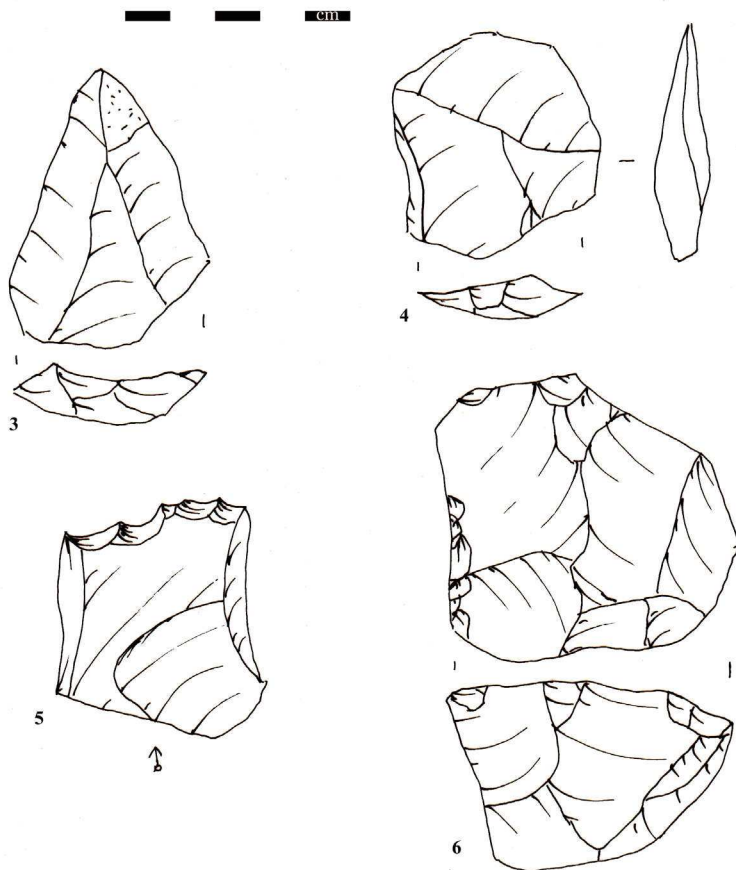
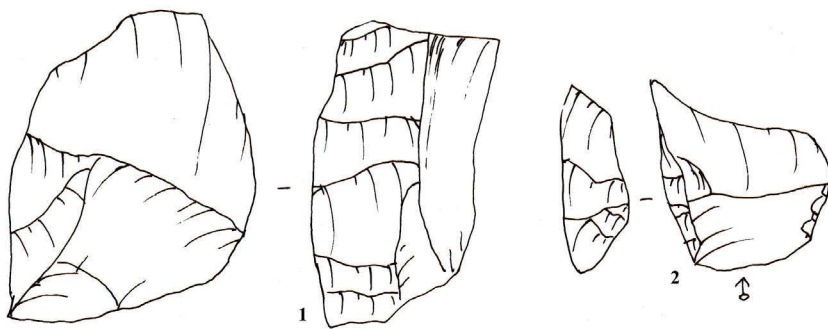
Т. II Окресани камени артефакти из Слатинског потока (2) и Црнобарца (2, 3)

Pl. II Chipped stone artifacts from Slatinski potok (2) and Crnobarac (2, 3)

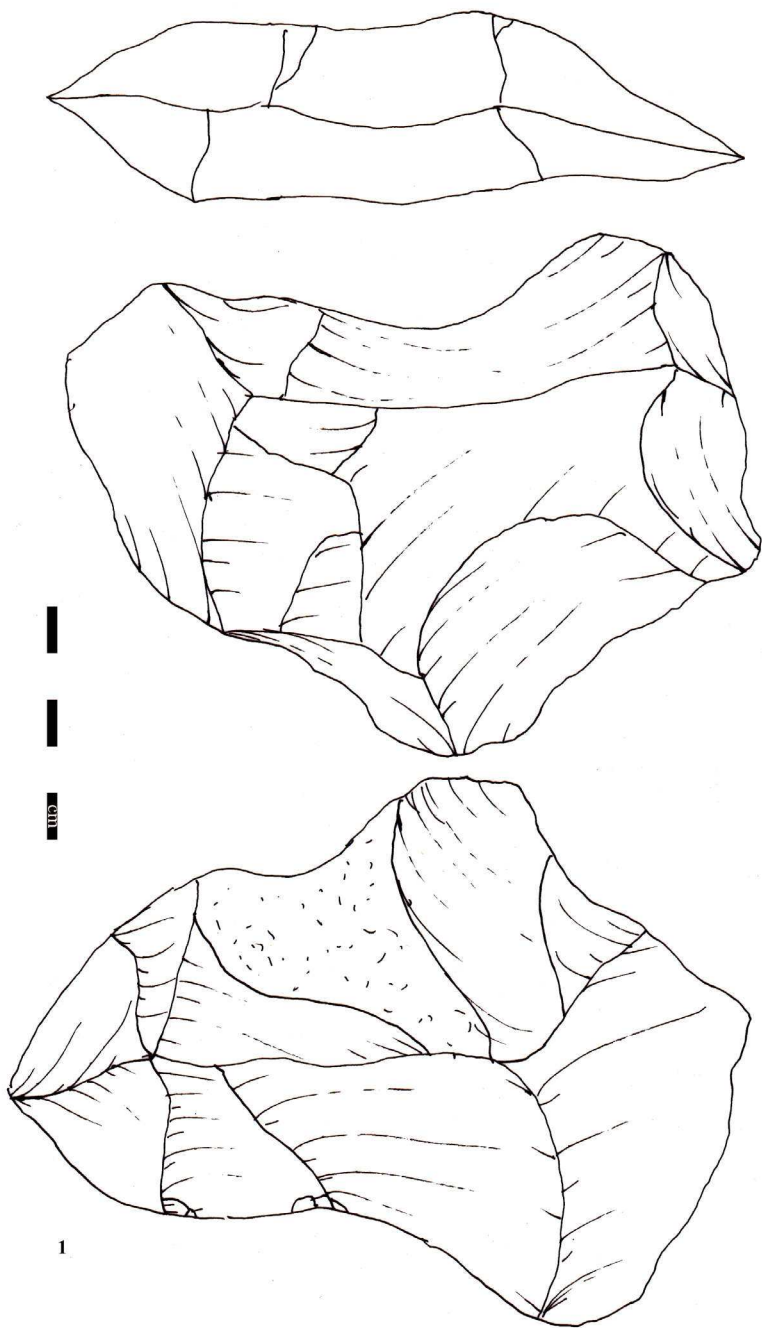
Т. III Окресани камени артефакти са локалитета
Дубље – Ушће потока Гвозденац (1–6)

Pl. III Chipped stone artifacts from the site Dublje-Gvozdenac (1–6)

T. IV Окресани камени артефакти са локалитета Дубље-Чаир (1–2),
Дубље-Кавеловица (3–4) и из Руђинаца (5–6)

Pl. IV Chipped stone artifacts from the sites Dublje-Čair (1–2),
Dublje-Kavelovica (3–4) and Rudinci (5–6)

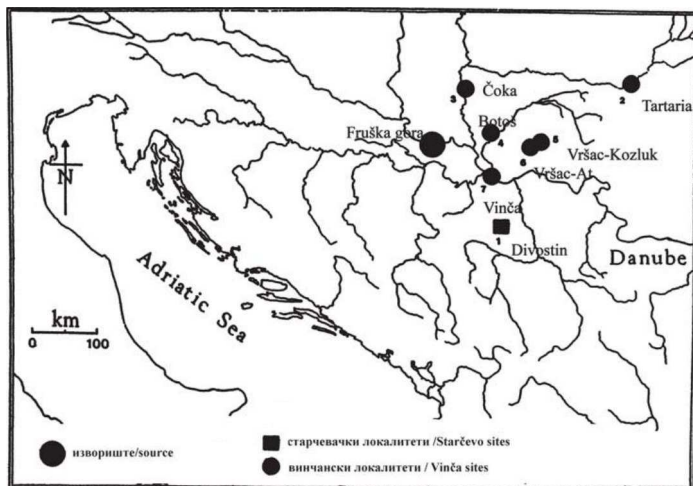

T. V Окресани камени артефакт са локалитета Дубље-Нишан
Pl. V Stone artifact from the site Dublje-Nišan

ERRATA

У Гласнику Српског археолошког друштва бр. 30 за 2014. годину, у тексту Р. Балабан – *Алабастер у винчанској култури на простору Србије* дошло је до грешке у легенди код Карте 1 (Map 1), стр. 13.

Корекција је извршена тако да су сада малим кругом обележени винчански локалитети, док је квадратом представљена ознака за старчевачке локалитете.

Карта 1. Локалитети са налазима од алабастера и изворишна област на Фрушкој гори (преузето и модификовано према Chapman 1981, 301–311: Fig. 101)

Map 1. Alabaster finds and source in Fruška gora
(taken and modified from Chapman 1981, 301–311: Fig. 101)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

ГЛАСНИК / Српско археолошко друштво ; уредник Дејан Радичевић. -
1984, бр. 1- . - Београд : Српско археолошко друштво, 1984- (Београд :
Colorgrafx). - 24 cm

Годишње. - Текст на срп., енгл. и рус. језику. - Наслов од бр. 10 (1995) на
срп. и енгл. језику: Гласник Српског археолошког друштва = Journal of the
Serbian Archaeological Society.

ISSN 0352-5678 = Гласник - Српско археолошко друштво

COBISS.SR-ID 6519298